

СВІТОГЛЯД ДАВНІХ ФІНІВ: ДАЛЕКІ СУСІДИ, БЛИЗЬКІ СВІТИ

Авторка розглядає специфічний варіант шаманізму на території Фінляндії як світоглядної системи давніх фінів та лапів; торкається їхніх уявлень про універсум та місце людини у ньому. Особлива увага приділяється концепції давніх фінів про множинність душ та наперед визначеності людського буття.

Дослідникам перед-християнської спадщини фінів надзвичайно пощастило, адже на території Фінляндії й досі залишилися живі носії язичницької віри — це жителі півночі, лапи. Крім того, фіни можуть пишатися власним епосом: в основі рун Калевали лежать народні пісні карельських фіно-угрів.

Зрозуміло, що і звичаї сучасних лапів, і тексти карело-фінських рун несуть помітний відбиток християнської релігії; до того ж, Еліас Леннрот, компонуючи окремі сюжети Калевали, явно намагався надати часом неузгодженим фрагментам усної народної творчості античної цілісності, внаслідок чого деякі герої епосу нагадують олімпійських богів, а сюжетні лінії — гомерівські колізії.

Однак сучасні нашарування видаються не такими вже й непроникними, тому, беручи вищезгадані нюанси до уваги, відкриваємо перед собою дивовижний світ давніх фінів, сліди якого збереглися часом зовсім незайманими та відкритими до пізнання.

Світоглядною системою давніх фінів та лапів був, а для досить великої частини населення Фінляндії за полярним колом залишається й нині, — шаманізм.

Цікаво, що в середньовічній Європі чаклунство сприймалося взагалі як специфічно фінська сфера. Наприклад, у Шотландії та Норвегії слово "фін" означає не лише "житель Фінляндії, лап", а також "могутній чаклун" [1].

Власне, що ж таке шаманізм? Як в один голос твердять антропологи і релігієзнавці різних країн, шаманізм в жодному разі не можна вважати релігією — на світоглядному рівні він мало чим відрізняється від більшості архаїчних, анімістичних уявлень про універсум. За визначенням М. Еліади, особливості шаманізму — в його ритуалах. Власне, шаманізм — це сукупність екстатичних і терапевтичних методик, мета яких — вступити в контакт з паралельним, невидимим світом духів та заручитися їхньою підтримкою для налагодження людських справ, зцілення хворих тощо. Шамани окре-

мих регіонів викликають транс, вживаючи галюциногенні й токсичні речовини, але це не так уже й поширено; більшою мірою це характерно для практик Південної Америки [2].

Шаманом може бути далеко не кожен — ця людина має бути наділена особливими якостями, або кажучи словами лапів: "мати міцну кров". Зазвичай шамана обирає громада; та навіть коли шаман успадковує свою "посаду" від батька, він особисто повинен пройти обряд ініціації, а у народів Південного Сибіру, — часто ініціаційної смерті. В будь-якому разі ініціація — обов'язковий етап для кожного шамана.

У процесі ініціації відбувається передача знання — новообраний шаман також шукає собі помічників серед духів. Власне кажучи, саме духи-помічники забезпечують особливу силу шамана, це вони допомагають йому подорожувати у світ мертвих, шукати відповідей на питання, що хвилюють общину, рятувати хворих.

Проте не варто намагатися уявити собі стереотипного "гарячого фінського парубка" в роззяцькованих строях і в страхітливій масці, який шалено танцює навколо вогнища, здійснюючи криваві жертви та інші обов'язкові ритуали голівудських фільмів з шамансько/вудуїстською атрибутикою — екзотичне слово є лише відповідником набору світоглядних концептів, характерних більшості архаїчних культур індоєвропейського регіону. Щодо самої чаклунської практики, то на території Фінляндії побутував цілком специфічний тип шаманізму.

Світогляд давніх фінів формувався на перехресті двох різних типів культур: північної мисливської та західної землеробської. Як було з'ясовано фінськими вченими-етнологами, народна свідомість зберегла два варіанти творення універсуму.

Перший, арктичний міф, наближає фінів та лапів до інших народів Півночі: евенків, чукчів, ескімосів. Згідно з уявленням жителів Арктики, світ було зруйновано морозом, утіленням сил зла, а потім створено наново. Це стало основою для дуалістичного світогляду: злі сили було подолано, але тепер світ несе в собі й негативні риси [3]. Цікаво, що це дуже схоже на ідеї творення універсуму в орфіків.

Паралельно до цього існує, однак, другий міф, згідно з яким світ було створено з яєць, які дика качка поклала на коліно Каве — дочці повітря. На той момент Каве бовталась у світових водах, вагітна головним героєм Калевали — Вейнемойненом. Каве зрушила гніздо, і яйця впали у воду. Проте:

Не загibli яйця в морі,
дрізки в водах не пропали,
тільки красно відмінились,
сформувались по-новому,

із яйця, з самого споду,
суходіл — земля постала;
зі яйця, з гори самої —
став високий склеп небесний,
із жовтка, з його вершини,
стало в небі сонце ясне;
із білка, з його вершини,
став на небі срібний місяць;
із рябенького в яечку
зорі в небі зазорили;
із темного в яечку —
на повітрі хмари стали [4].

Про це оповідали руни карельських фінів, так, власне, й починаються події Калевали. Як справедливо стверджує Ю. Пентікайнен, "цей міф пов'язує фінську міфологію з центральноазіатською культурою" [5].

Особливості текстів Калевали та усної народної традиції карелів, лапів, виразно свідчать про анімістичний світогляд давніх жителів Фінляндії. Фіни обожнювали природу і вважали себе невід'ємною частиною циклічного руху універсуму.

У народних фінських піснях та легендах часто зустрічається мотив залицання небесних світил до земних жителів; місяць, сонце, зорі безперечно грали важливу роль у житті давнього фіна. За свідченням Ю. Пентікайнена, у центрі шаманського барабана лапів, цієї своєрідної мапи універсуму, зображено сонце, що свідчить про геліоцентризм світогляду давніх саамів. Однак чи не важливішу роль відводили давні жителі Півночі Полярній зорі. Вважалося, що вона є центром небесної тверді, навколо якої все обертається — адже сонце не дуже частий гість північного регіону країни, і, мабуть, лише світло найяскравішої зірки небозводу давало якусь упевненість та надію в період *kaamos* — довгої полярної ночі.

За уявленнями давніх фінів, Полярна зірка трималася на вершині небесного стовпа, який вважався опорою землі і тримав небесну твердь. Небесний стовп є специфічним інваріантом світового дерева — цього загального для всього людства символу. І тут ми звертаємось до загадкового Сампо — чудового пристрою, який викував Ільмарінен. Сампо — це один із найскладніших символів давньофінського фольклору, існує безліч варіацій тлумачення суті цього дивного образу і жодної остаточної. Так, Сампо називають символом вічного добробуту, кришкою світу, чарівним млином, порівнюють зі скатертиною-самобранкою, однак усі ці версії не вичерпують тієї багатомірності Сампо, про яку йдеться в Калевалі.

Р. Пулкінен перераховує особливості Сампо: "1) це щось таке, що приносить добробут і є дуже важливим для всіх живих; 2) воно обертається по-

дібно до млина; 3) воно вкорінене в землю; 4) воно має оздоблений і кольоровий покрив" [6].

Виходячи з цих ознак, гіпотеза Е. Н. Сетели, мабуть, найохопніше дає пояснення суті Сампо: "воно і є, власне, небесним стовпом. Сампо тримає небо і зорі, не даючи їм впасти вниз, і, таким чином, забезпечує добробут на землі; навколо цієї нерухомої опори й обертається небозвід" [7].

Такий висновок повідомляє ще один цікавий факт: витворити образ майстра, який власноручно зробив небесний стовп, міг лише такий тип свідомості, якому вже притаманна віра, перефразовуючи Н. Фрая, "у бога, який творить світ, а не у богиню, яка його народжує" [8]. Й, очевидно, ідея Сампо великою мірою символізує той свідомісний злам, що супроводжував розвиток ремесла в суспільстві, а, заодно, перенесення головних акцентів з жіночих на чоловічі божества.

З іншого боку, багато жіночих божеств — уособлень творчих сил природи, свідчить про залишкові ознаки культу Великої Богині (Матері Природи) у фінів. Так, у Калевалі зустрічаються Ільматар (вона ж — уже згадана Каве, дочка повітря, матір вод і всього живого), Веллямо (морська богиня), Суонетар (богиня здоров'я), Тергенетар (дочка туманів, богиня мряки). На користь цього свідчить також той факт, що головним негативним персонажем Калевали є господиня Півночі, Похьоли — Льовхі або Ільпотар (дочка снігу). Так, за теорією Н. Фрая, відбувається перенесення наголосу з жіночих божеств на чоловічі і надання першим негативних характеристик. Хоча, з іншого боку, версія фінських учених про те, що у ворожому світі все має бути навпаки [9], навіть стать господаря, відповідно до світу Калевали (де, як відомо, володарює старець Вейнемойнен) також видається переконливою.

Сприйняття сторін світу фінами семантично збігається зі сприйняттям інших народів індоєвропейського регіону — для цих традиційних мешканців холодних широт, хоч як дивно, саме Північ є втіленням ворожості. Саме там хазяйнує Ільматар, туди вирушають у небезпечну подорож спочатку Вейнемойнен на двобій з лапонцем Юкагайненом, потім Ільмарінен та Леммікейнен у пошуку наречених, туди хижа Льовхі викрадає чарівне Сампо. До речі, всі ці пригоди й дають сюжетну основу Калевали.

Іншим популярним мотивом фінської міфології й одним із сюжетотворчих елементів Калевали є подорож до країни мертвих, що дає можливість говорити про наявність у цьому епосі виразних елементів шаманізму.

Подібно до більшості архаїчних культур, у давніх фінів існувало уявлення про трьохчленний поділ світу: на високий, середній та низький рівні. Верхній рівень, небо, населяли боги. Однак про

небожителів відомо досить мало, оскільки, так само, як і давні слов'яни, фіни не знали такого структурованого пантеону, як, скажімо, у греків. Крім уже вказаних богинь, у Калевалі зустрічаються згадки про Укко (бог небес, грому та блискавок), Пану (бог вогню, син сонця), Кейто (бог металів), Унтамо (бог сну).

Незрівнянно густіше населена всілякими дивовижними істотами земля, середній рівень. Поруч з людьми тут живуть різноманітні духи — уособлення природних стихій. Це і зла водяна істота С'ейєтер, і божество жаху Каммо, і злі духи Кейтоляйнен та Піру, і морська потвора Турсо, і божество лісу Тапіо, і, власне, уособлення землі та земної мудрості — велет Віпунен.

Ю. Пентікайнен говорить також про *taivaan-naarelaiset* — мешканців кордонів небес, про *maahiset* — земних духів, які живуть під землею і в принципі ведуть схоже до людського життя, про *ihitriekko* — фантом убитої дитини, аналог наших потерчат, та про мінливого *staalo*, лапський привид, що приймає численні подоби. Люди вірили у постійну присутність духів поряд з ними і намагалися знайти з ними спільну мову. Не з усіма, зрештою, вдавалося. Особливо небезпечною, наприклад, була зустріч з Лемпо (або Хіісі) — божеством зла, яке живе десь на шляху до підземного царства (пізніше його почали асоціювати з чистилищем).

А безпосередньо у підземному, найнижчому світі, крім божества смерті Туоні (або Мана) жили душі померлих, які, втім, грали дуже активну роль у житті живих. Уявлення давніх фінів про підземне царство вельми подібні до давньогрецьких легенд про володіння Аїда. Концепт підземної ріки, яка прокладає шлях у світ потойбіччя, надзвичайно посилює цю асоціацію: саме через ріку Туонела, що так нагадує Стікс, дістався Вейнемойнен у пошуку забраклих слів на човні, яким правила дочка смерті Туонетар:

Туонівна їде з човном,
Вейнемойнена відвозить
перетоком тим вузьким,
аж на той бік через річку,
і такі слова мовляє:
"Вейнемойнене старенький,
ти живим прибув в Туоні,
в царство Мани — не померлим" [10].

Ю. Пентікайнен зауважає, що концепція ріки потойбіччя пов'язує фінську традицію з культурою Центральної Азії, в той час як своєрідне арктичне вірування про царство мертвих, що лежить під водою, або землею, також поширене у Фінляндії, принципово відрізняється від ідеї Аїда у давньогрецькій міфології.

Відповідно до арктичної версії [11] потойбіччя, світ мертвих — *Jabmeaivo* — є просто оберненою

версією світу живих, дзеркальним повторенням його. Це вірування, яке й досі збереглося серед лапів, специфічно пов'язане з рибальством — вважається, що через озера з двома днищами, *saivos*, існує перехід у той світ і риба туди періодично ховається від рибалок. У такому разі необхідно звернутися до людей *saivo*, які живуть по той бік.

Зв'язок зі світом потойбіччя мав забезпечити шаман, адже тільки наділена особливими здатностями особистість могла знайти дорогу між двома світами, обійти всі небезпеки і домовитися з духами у зв'язку з тією чи іншою проблемою. Спочатку у завдання шамана входило забезпечення вдалого полювання чи рибальства, пізніше мисливська функція відходить на задній план, замінюючись лікувальною.

За словами В. Я. Проппа [12], на пізнішому етапі духами-охоронцями шаманів стають тварини, що слугують пересуванню, згодом вони асимілюються з засобами пересування, найчастіше — з човном, який перевозить шамана в інший світ. Отже, два різні варіанти потойбічного світу, поширені на території Фінляндії, якраз і демонструють різні етапи розвитку інституту шаманізму.

Власне, сучасні фінські вчені схильні скоріше говорити про інституцію мудреців (*wisemanhood*) на території сучасної Фінляндії, аніж про класичний шаманізм, однак, у будь-якому разі, фінський концепт *tietaja* (той, що знає) бере початок від шаманізму [13]. Особливістю фінських мудреців можна назвати те, що вони надавали більшу перевагу заклинанням, ніж входженню у транс, — хоча, звичайно, практикувалося і те, й інше. Як стверджує А.-Л. Сіікала, "релігійний спеціаліст нового типу міг поєднувати у своїй практиці елементи і давньої фіно-угорської мисливської шаманської традиції, й елементи західної землеробської традиції, де заклинання відігравали центральну роль" [14].

Від "класичних" шаманів фінські мудреці відрізнялися тим, що й самі були носіями містичної мудрості, тому далеко не завжди потребували звертатися за допомогою до сил потойбіччя. Очевидно, вони таки володіли екстатичними методиками, хоча й не зловживали ними: тільки коли чаклунові власних слів не вистачало, він звертався за допомогою до духів та спускався у світ мертвих.

Таким чином, ми з'ясуємо, що принциповою особливістю фінських шаманів-мудреців було вживання слова-заклинання як основного інструменту в процесах чаклування, пророкування, зцілення. Крім того, традиційний шаманський барабан (цей елемент зберігся навіть у сучасних лапів), у фінських *tietaja* поступається місцем п'ятиструнному музичному інструментові — кантеле.

Фінські фольклористи стверджують, що шаманство досягло своєї найвищої точки розвитку у традиції співців-мудреців. Взагалі фіни вважають

свою давню культуру надзвичайно центрованою навколо слова. Носії знання, втіленого в езотеричні слова, були справжніми героями серед народу — ця риса впадає в очі, коли ми порівнюємо фінську поезію з давніми скандинавськими рунами, де герої переважно великі воїни, люди меча [15].

Перехід від барабанів до кантеле й від камлання до свідомого заклинання відобразився у Кантелевалі. Головного героя епосу — Вейнемойнена дехто називає богом творення (Ю. Пентікайнен), дехто шаманом (Р. Пулкінен), а насправді він найбільше нагадує Орфея, чия зброя — спів. Вейнемойнен будує кораблі і змагається з суперниками, вживаючи лише єдине знаряддя — слово, однак далеко не кожні слова мають дію, потрібно знати особливі магичні формули, які стосуються початків речей. Наївний лапонець Юкагайнен спробував було зійтися у поетичному поєдинку зі старим чаклуном:

Мовив юний Юкагайнен:
"Я всього багато знаю,
та одне я певне знаю
і найкраще розумію:
є на дим в покрівлі дірка,
а багаття коло печі;
тюленеві добре жити
і гаразд морській собаці:
досхочу жере лососів
та глитає сигів гори" [16].

Очевидно, аргументи такого порядку звучали не дуже переконливо, бо

Став похмурим Вейнемойнен,
він розгнівався страшенно:
сам тоді почав співати,
сам він слово зняв, нарешті.
[...]
Зняв річ сміло Вейнемойнен,
сколихнулися озера,
затрусилась гори з міддю
і здригнулося каміння.
З скелі скеля вниз котилась
і трошилися бескети [17].

Секрет полягає у тому, що Вейнемойнен володів знанням про початки речей — таке знання давало могутню владу над плином буття. Магія шаманів-мудреців ґрунтується саме на знанні та переліку в пісні первнів предмета, на який необхідно вплинути. Саме за такими словами вирушає Вейнемойнен у Туонелу, а потім і до протошамана Віпунена:

"Йду здобути я три слова,
йду закладь нових дістати" [18].

Таким чином, стає ясно, що давні фіни, як і інші архаїчні народи, свято вірили у силу слова: оскільки, як пише Нортроп Фрай, архаїчна свідомість майже не розділяла об'єкт і суб'єкт, то сказане слово, принаймні, сказане у особливий, спеціальний спосіб, практично дорівнювало здійсненню тієї чи іншої фізичної операції магічним шляхом.

К. Леві-Стросс детально досліджував шаманські методики американських індіанців і дійшов цікавих висновків — терапевтична дія таки існує, незважаючи на брак наукового пояснення. Він порівнює "традиційні" шаманські практики з сеансами психоаналізу, з тією лише різницею, що "проговорення" проблеми і подальше "відреагування" — інсайт — проходить сам цілитель. Це, однак, спричиняє помітний успіх у лікуванні того, що сучасна медицина називає психосоматичними захворюваннями.

Практичний ефект заклинань, якими частіше оперували фінські мудреці, антрополог пояснює дієвістю символів на свідомість хворого: "спів — це психологічна маніпуляція з хворим органом". Простіше кажучи, цілитель "перекладає" проблему хворого на мову зрозумілиших символів, узгоджуючи в такий спосіб його неусвідомлювані конфлікти. Таким чином, роль заклинання полягає в тому, що шаман "встановлює безпосередній зв'язок із свідомістю (й опосередкований з несвідомим) хворого" [19], що дає поштовх до усунення психологічних причин фізичних проблем.

Отже, лозунг українських неоромантиків "Слово — моя ти єдина зброя" — цей чи не найвідоміший рядок з поезії Лесі Українки — цілком міг би бути підходящим девізом для будь-якого більш-менш порядного фінського шамана.

Шаманська практика у будь-якій зі своїх форм є вираженням особливого світогляду, одним з основоположних концептів є віра у можливість спілкуватися з душами померлих та у множинність людської душі.

Як стверджує Ю. Пентікайнен, не даремно сауна є своєрідним символом Фінляндії — здавалося б, звичайна процедура миття насправді має глибоке філософське підґрунтя (оновлення духу, тілесної душі водою, символом життя), а слово *loyly* [20] у споріднених фінських народів означає не просто *пара в сауні*, а має також і глибше релігійне значення. За допомогою етимологічного компаративного аналізу вчений доводить, що фіно-угорські люди вірили в більше ніж одну душу, й одна з них специфічно пов'язувалася з диханням. У цьому сенсі *loyly* є необхідною передумовою для тілесного функціонування як людини, так і тварини, це саме той дух, що у вигляді теплої пари залишає холодне тіло. Життя розглядалося як покладене на дух і зникало з останнім подихом людини.

Поряд із цим у фіно-угорських мовах існує слово *itse* (самість) у різноманітних варіаціях, що означає людське *ego*, *душу*. У фінській слово *Use* зазвичай означає "*себе*", *ego*. Фіни кажуть: "П'яний втрачає себе", тобто, лишаючись фізично живою, людина все-таки непритомніє. Подібний вираз, звичайно, є широковживаним і в наших мовах. "Втрата себе" — це буття на зразок буття без *душі*. Саме тому у весп'янській мові слово "епілепсія" передається як *itsbine*, а в мордовській *es-orma* означає хворобу душі, втрату свідомості.

Усі ці конотації слова *itse/самість* стосуються людського *свідомісного ego*. Слово *Use* або його відповідники, як *is* у вогульській та остяцькій, або */ç* в угорській, означають саме *душу*, *дух* або також — *хворобу*. Фактично це відповідає тіньовій душі людини, яка, на відміну від *loyly* або *henki*, може залишати тіло, скажімо, протягом сну. Серед фіно-угрів досить поширене вірування, що сплячу людину не можна будити раптово: її душа, що подорожує, може не встигнути повернутися до тіла і буде змушена блукати, турбуючи життя свого власника та його друзів.

Отже, віра в душу у фіно-угорських народів фактично торкається двох вимірів. З одного боку, ми маємо *loyly*, дух тілесний, людський дух, чие життя триває так довго, як довго людина дихає. З іншого — *Use*, *ego*, *самість*, успадковані від предків.

Якраз *самість* — це та душа, яка залишає тіло шамана для подорожі у вигляді риби, птаха або ведмеда і повертається до тіла, коли він виходить із трансу. Адже тіло шамана продовжувало жити: там лишалося *loyly*, коли *Use* подорожувало.

Множинність душі людини стала підґрунтям того, що фіни розділяли біологічні та суспільні нитки життя, тривалість їх не завжди вважалася різною, оскільки існували різні точки відліку існування особистості.

З біологічним життям все наче більш-менш просто: воно починається з першим криком дитини і закінчується з відходом духу. Життя соціальне починалося тоді, коли дитина ставала повноправним членом общини — нині це збігається з хрещенням, а колись — із вибором імені дитині, зазвичай це було ім'я когось із померлих членів сім'ї. Вибір імені був надзвичайно важливим моментом у житті кожного, адже з народженням немовля мало лише тілесний дух, *loyly*; разом з ім'ям дитина здобувала *самість*, *Use*. Вважалося, що "*ego*", а разом з тим і риси характеру, людина успадковує від предка, в честь якого її було названо. Відтоді дитину не могли ні покинути, ні вбити: вбивство людини, яка увійшла в соціальне життя, вважалося злочином.

Соціальне життя також могло закінчитися раніше фізичного. Покидання старих людей було відоме в багатьох мисливських культурах [21]. Це не

вважалося вбивством — серед народу існувало переконання, що кожна людина має свій, наперед визначений строк життя. Коли він закінчувався (визначити це міг шаман, подорожуючи у світ покійних), людина вважалася соціально мертвою, тому й тримати її живою біологічно не було особливого сенсу: спільнота вже й ставилася до неї як до мерця. Старих, хворих людей хоч і не вбивали, але фактично прирікали на смерть, залишаючи помирати від холоду чи голоду. Особливо це було типовим для арктичних мисливських культур.

Виникає таке питання, що приречений помирати, мабуть, не завжди був смертельно хворим, однак він помирав після прощання з громадою. Леві-Стросс пояснює цей феномен фактом сильного психологічного стресу: "Брутально позбавлений усіх своїх сімейних та соціальних уз і усунений від усіх обов'язків та будь-якої діяльності, що давали індивідові змогу усвідомлювати себе особистістю, приречений знемагає від жаху, що охоплює його при раптовому і цілковитому відчуженні від численних систем відліку, які виникають завдяки співучасті всієї групи, яка живу людину з правами та обов'язками проголошує небіжчиком. Фізична цілісність не витримує руйнації особистості соціальної" [22].

Такі жорстокі, на наш цивілізований погляд, ритуали мали своє філософське обґрунтування, так само, як і криваві жертви колись — не лише у давньофінському, а й у слов'янському, індіанському суспільствах: людина розглядалася лише маленьким елементом загального колообігу природи, й іноді її смерть розглядалася як необхідний акт сприяння цьому невинному рухові буття. Як пише М. Попович, страх смерті пересильовала ідея "іншого живленьица" [23] — нового буття у вічному колообігу природи.

Разом з тим, громада не схвалювала самогубств — адже тільки шаман міг довідатися про межі життя кожного. Відповідно до фінської народної традиції, суїцид ніколи не означав кінець самості. В цьому сенсі фінське слово *itsemurba*, яке буквально означає "самовбивця" або "суїцид", є великою мірою двозначним: людина може убити своє *loyly* або *henki*, але ніколи — *Use*. Ю. Пентікайнен говорить про те, що існувала напередвизначеність тривалості людського життя, то душа людини, яка здійснила суїцид, з'являтиметься в цьому світі стільки часу, скільки вона мала б прожити відповідно до попередньої заданості. Те саме говорили й про убитих — їхні душі ще довго блукали світом, турбуючи своїх убивць.

Цікаво, однак, що фінські вчені досі не дійшли згоди щодо питання напередвизначеності тривалості життя у разі смерті на війні — на відміну від багатьох войовничих культур (вікінгів, азіатських народів), де була розвинута філософія війна: смерть

у бою вважалася почесною, а вікінги навіть рай мали особливий, для тих, хто загинув на полі битви. Фіни ж як нація досить мирна ніяк ці аспекти не розглядали, тому питання чи буде смерть воїна кінцем його напередвизначеного буття, чи це має розглядатися як смерть насильницька, така, що уриває задану тривалість життя, залишається без відповіді.

Концепція фінів про множинність душ і напередвизначеність долі дає пояснення деяким фаталістичним настроям, притаманним цьому північному народові — фактично життя давнього фіна можна було б зобразити трьома лініями різної довжини: біологічне життя, що тривало фактично, напередзаданий відрізок життя у соціумі, і, нарешті — життя самості, яке не має ні початку, ні кінця. З відходом *духу*, життя "его" триває — відповідно до концепції про дві душі фіни вірили в те, що *дух* помирав, а *самість* приєднувалась до когорти мертвих. Тепер стає зрозумілою така покора долі: з одного боку, давній фін розумів, що не існує ніякої надії вплинути на тривалість свого життя, оскільки вона вже запрограмована наперед, треба просто жити і все; з іншого боку, не було й особливого розпачу, адже життя самості — вічне. І з точки зору вічності, життя кожного індивіда перебуває у нерозривному зв'язку з універсумом.

Оскільки ж вважалося, що остаточної смерті не існує, то стає зрозумілим, чому мертві відіграють таку важливу роль у світі живих у світогляді давніх фінів. Навіть боги шанувалися менше, ніж душі померлих. "Об'єктами пошани, однак, були не мертві взагалі, а померлі родичі, які поважалися кожним родом окремо, священним обов'язком усіх нащадків було продовження їхньої роботи і виконання їхніх бажань. Ця традиція була основоположною в соціальному житті людей колишніх часів. До мертвих зверталися на всіх рівнях життя індивіда та сім'ї. Мертві були охоронцями моралі, знавцями звичаїв, захисниками упорядкованого суспільства" [23].

Ю. Пентікайнен вказує на цікавий поховальний звичай, поширений серед карельських фінів та в Росії: над могилою зводилася дерев'яна хатина з вікном, що дивилося в напрямі обійстя. Звідти, як вірилося, мертвий тримав око на своїй родині й після своєї смерті. В могилу йому клали їжу, знаряддя праці, його найціннішу власність, що доводило той факт, що й по смерті він займається тією ж справою, що й у житті. В хатині був також отвір, через який душа мертвого могла, з кінцем світу, втекти на схід, в інший світ, у вигляді душі-птаха. Таким чином, фінські поховальні ритуали відображають ставлення цього народу до смерті як просто до переходу в іншу якість. З іншого боку, їхні ритуали напрощуд нагадують наші власні, слов'янські — тіло померлого омивали, одягали в саван,

жіноче голосіння супроводжувало похоронну процесію аж до кладовища, після поховання відбувався обід. Важливими датами по смерті були шість тижнів (фактично — наші сорок днів) та роковини.

Відомо, що ритуал є зовнішнім вираженням тих чи інших світоглядних установок народу. Можна з великою мірою впевненості стверджувати, що світогляд давніх слов'ян був дуже близьким до давньофінського. Так само наші предки вірили й у множинність душ — про це дозволяють говорити, як стверджує М. Попович, і матеріали про "нечистих мерців", й описи поховальної обрядовості. Кому незнайомі з дитинства казки про русалок, мавок, нявок, потерчат; чарівні "воскресіння" героїв за допомогою мертвої та живої води тощо. У слов'янському світогляді також існує тісний зв'язок людської особистості з іменем, диханням, тінню, слідом; а поряд зі світом живих існував вічний світ предків — "вековое живленьице".

А як стверджує митрополит Іларіон, "ще Є. Анічков у своїй праці 1914 «Язычество и древняя Русь» слушно закликає досліджувати й північні фінські вірування для зрозуміння наших дохристиянських" [24]. Особливо це стосується ще досить невивченого питання волхвів. Так, якщо більш-менш переконливо можна стверджувати, що шаманів та жерців у слов'ян не було, то інститут волхвів симптоматично близький до фінського інституту мудреців.

Митрополит Іларіон пише про волхвів не як про окремих клас, не як про служителів всенародних, а як про окремих фахівців у зносінах людей з богами — люди вірили, що волхви мають надлюдські знання, що вони віщі, відуні, які добре знають, чим і як уласкавити богів, а тому стоять близько до них. Волхви були в нас носителями таємної глибокої мудрості і мали велику пошану як у народу, так і в князів. В давньому Житті Св. Володимира твердиться: "Многи чудеса і волсви створиша бісовським метанієм" [25].

Вони лікували хворих, пророкували майбутнє. Цікавим є свідчення про те, що волхви приходили в екстаз під час молитви: "Всіх же іграніє проклятіє єсть вертімоє плясаніє". Є. Анічков твердить, що на розвиток російських волхвів, особливо на півночі, вплинули фінські волхви, що були розвиненіші як стан, ніж слов'янські. Волхви впадали в оціпеніння, як фінські шамани, — це й було наше "вертімоє плясаніє" [26]. Власне, не обов'язково згадувати й про волхвів, адже в Україні й досі існує неймовірна кількість найрізноманітніших "бабусь", які дивним чином умудряються зцілювати хворих напівбожевільними замовляннями, замішаними на рудиментарних язичницьких формулах, помножених на риму християнських молитвословів. Напевне, практика замовлянь тягнеться у глибину століть та кілометрами на північ.

Взагалі фінські світоглядні концепти дуже близькі також і до вірувань та ритуалів індіанців до-колумбівської Америки, до азіатської філософії. Так, твердить М. Попович, відповідно до давнього китайського уявлення, людина має дві душі: одна дає життя, інша — особистість. І якщо зі смертю людини помирає і життєдайна душа, то душа особистості продовжує жити вічно. Схожі ідеї мали й тюркські народи. Ще в Арістотеля знаходимо ідеї про три душі індивіда, що, очевидно, свідчить про такі вірування у давніх греків [27]. Фаталізм долі персоналізували у грецькій міфології моїри, а ідею метемпсихозу — переселення душ Платон успадкував у орфіків. У цілому, ідея про множинність душ наближає світоглядну систему фінів до дохристиянських уявлень індоєвропейських народів.

Можливо так, через вивчення сусідніх світоглядних систем, збираючи, наче мозаїку, шматочок до шматочка різні свідчення, вдається дізнатися ще щось нове й про слов'янське світобачення. Власне, з'ясування цілого за частиною є не лише дедуктивним методом Шерлока Холмса, а й одним із ключових методів у психоаналізі та структуралізмі.

1. Pentikainen J. Human life circle and annual rhythm of nature in Finnish folklore — Helsinki, 2000 — P. 5.
2. Элиаде М. Словарь религий, обрядов и верований.— М, 1997,— 335 с.
3. Pentikainen J. Ibid.— P. 17.
4. Калевала. Фінський народний епос.— К., 1995.— С. 24.
5. Pentikainen J. Ibid.— P. 19.
6. Pulkinen R. Finnish shamanism and shamanism in Kalevala.— Helsinki, 2000.—P. 15.
7. Ibid.—P. 18.
8. N. Frye. The Great Code. The Bible and Literature.— New York, 1983.—P. 115.
9. Pulkinen R. Ibid.— P. 25.
10. Калевала. Вказ. вид.— С. 118.
11. Pentikainen J. Ibid.— P. 24.
12. Пронн В. Собрание трудов. Исторические корни волшебной сказки.— М, 1998.— С. 258.
13. Pentikainen J. Ibid.— P. 45.
14. A.-L. Siikala. The tradition of singer-wise man in Finland.— Helsinki, 1992.— P. 297.
15. Ibid.—P. 303.
16. Калевала. Вказ. вид.— С 35.
17. Там само.— С 36.
18. Там само.—С. 120.
19. Леви-Стросс К. Структурна антропология.— К., 1997.— С 188.
20. Pentikainen J. Ibid.— P. 8 (далі угро-фінська етимологія подається за цим виданням).
21. Ibid.—P. 11.
22. Леви-Стросс К. Вказ. праця.— С 178.
23. Попович М. Мировоззрение древних славян.— К., 1985.— С. 65.
23. Pentikainen J. Ibid.— P. 103.
24. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу.— К, 1994.— С 400.
25. Там само.— С. 173.
26. Там само.— С 177.
27. Попович М. Вказ. праця.— С 73.

Morenetc N. V.

**OLD FINNS' WORLDVIEW SYSTEM:
FAR NEIGHBORS, CLOSE WORLDS**

The author investigates the specific variant of shamanism on the territory of Finland as a worldview system of old Finns and Lapps; she discovers their ideas of universe and a human's place in it. Old Finnish concepts of the two human souls and predetermination of human's life are especially detailed analyzed in the article.